

ELŻBIETA KRYSZTOFIK-GOGOL

UNIwersytet w Białymstoku

E-MAIL: E.KRYSZTOFIK@UWB.EDU.PL

ZNACZENIE RELIGIJNOŚCI W ŻYCIU PRYWATNYM NAUCZYCIELI¹

Wprowadzenie

Religijność i postawy Polaków wobec spraw związanych z religią jako zagadnienia ważne w kontekście społecznym, politycznym i kulturowym są przedmiotem eksploracji różnych ośrodków badawczych w Polsce od lat. Religijność w owych badaniach najczęściej jest ujmowana jako autodeklaracja wiary i częstotliwości udziału w praktykach religijnych.

Obraz religijności Polaków konstruowany na podstawie dwóch wspomnianych wskaźników na przestrzeni kilkudziesięciu lat ulegał niewielkim zmianom. Ponadto, badania sondażowe prowadzone przez różne ośrodki badawcze wskazują na jednorodność identyfikacji wyznaniowej Polaków, podając, że zdecydowanie ponad 90% z nas utożsamia się z wiarą rzymskokatolicką [Jarmoch 2001: 17; Boguszewski 2005: 3; 2009: 5; Zaręba 2010: 78].

Do udowodnienia historycznego znaczenia katolicyzmu w Polsce nie trzeba szukać zbyt wielu argumentów. Religia już w czasach zaborów stanowiła swoistą enklawę polskości – podstawowy element narodowej tożsamości. To społeczne znaczenie religii, jak podkreśla Mirosława Grabowska [2005: 99-118], nie straciło swej wartości w okresie międzywojennym, potwierdzone zostało w okresie II wojny światowej i stalinizmu, a szczególnie wzmocnione i wzbogacone w czasach Polski Ludowej. Nawet po roku 1989 rola, jaką Kościół katolicki odgrywał w Polsce była bezprecedensowa. Instytucja Kościoła w oczach ówczesnego społeczeństwa uchodziła za gwarancję ładu społecznego, a przywiązanie do praktyk religijnych funkcjonowało na poziomie wcześniej nienotowanym [Borowik 2009: 21-25].

Początek przemian ustrojowych w Polsce i rozwój gospodarki wolnorynkowej, a także coraz wyraźniejsze wpływy kulturowe z Zachodu, spowodowały

¹ Omawiane w niniejszym tekście wyniki moich badań stanowią fragment szerszego projektu badawczego realizowanego pod hasłem *Wymiary religijności nauczycieli*.

pojawienie się obaw związanych z kierunkiem rozwoju religijności Polaków oraz miejsca katolicyzmu jako religii w świadomości narodu. Jednak wiara katolicka oraz praktyki religijne (udział w nabożeństwach, modlitwy) stanowią w dalszym ciągu ważny element autoidentyfikacji Polaków. Z badań regularnie prowadzonych przez zespół European Social Survey wynika, że Polska należy do krajów „religijnych” (obok Włoch, Słowacji, Portugalii, Ukrainy, Szwajcarii i Irlandii) ze względu na bardzo wysokie wskaźniki intensywności wiary, udziału w praktykach religijnych oraz częstotliwości modlitwy indywidualnej (dane za lata 2004/2005 i 2006/2007), [Jowell R. and the Central Co-ordinating Team, 2005; Jowell R. and the Central Co-ordinating Team, 2007].

Analizy raportów Centrum Badania Opinii Społecznej wskazują, że religijność Polaków można ujmować jako „kościelną” („jestem wierzący(a) i stosuję się do wskazań Kościoła”) lub jako „prywatną” („jestem wierzący(a) na swój własny sposób”). Tak rozumianą religijność Polaków różnicują poszczególne wymiary podstawowych wskaźników socjodemograficznych. Więż z Kościołem silniej odczuwają osoby mieszkające na wsi, a im większa miejscowość, tym większe odsetki deklaracji wiary przeżywanej na swój własny sposób. Identyfikacje religijne mają również związek z poziomem wykształcenia. Osoby z niższym wykształceniem częściej deklarują swoją więż z Kościołem, natomiast wiara osób wyżej wykształconych częściej ma charakter niezależny, prywatny. Wiek tylko nieznacznie łączy się z identyfikacjami religijnymi badanych. Osoby starsze, w wieku emerytalnym, częściej stosują się do wskazań Kościoła. Pełnoletnia młodzież nie różni się natomiast od pozostałych grup wiekowych – połowa respondentów w wieku 18-24 lata deklaruje, że stosuje się do wskazań Kościoła, a dwie piąte dowodzi, że wierzy na swój własny sposób. Wśród młodzieży identyfikacje religijne kobiet i mężczyzn są takie same [Wciórka 2001].

W przytaczanych powyżej badaniach respondenci byli pytani o subiektywną ocenę swojej religijności bez względu na poziom uczestnictwa w praktykach religijnych. Okazuje się jednak, że to właśnie ten element najczęściej różnicuje samoocenę religijności Polaków.

Osoby uczestniczące w mszach, nabożeństwach oraz innych spotkaniach religijnych częściej niż raz w tygodniu, określają się zwykle jako bardzo religijne. Praktykujący minimum raz w miesiącu wskazują na „religijność umiarkowaną”. Respondenci sporadycznie uczestniczący w praktykach religijnych (kilka razy w roku) najczęściej określają swoją religijność jako obojętną. Osoby w ogóle niepraktykujące definiują siebie jako umiarkowanie religijne lub zupełnie areligijne. Wszystko to pozwala przypuszczać, że religijność w mniemaniu Polaków w znaczącym stopniu utożsamiana jest z „kościelnością”, a zatem uczestnictwem w praktykach religijnych [Boguszewski 2007:245].

Pojawia się zatem pytanie, czy religijność może być wiązana tylko z kościelnością, czyli np. uczestnictwem w praktykach religijnych, czy może manifestować się również w inny sposób? Jaką rolę, jakie funkcje może spełniać religijność w życiu człowieka? Chcąc bliżej przyjrzeć się miejscu religii w codziennym i niecodziennym funkcjonowaniu człowieka, wybrałam nauczycieli, ale nie jako grupę zawodową, a jako osoby, których w obszarze badań naukowych ujmowano w różnym kontekście [zob. Dróżka 1991; Gaś 2001; Brzezińska 2008; Kirenko 2011], ale bardzo rzadko w odniesieniu do ich życia religijnego, czy duchowego [zob. Sroczyńska 1999; Libiszowska-Żółtkowska 2000]. Ponadto, nauczyciele jako uczestnicy procesu wychowawczego młodego pokolenia oraz współodpowiedzialni (wraz z rodzicami) za jego przebieg być może w szczególności sposób postrzegają religijność w swoim życiu. W związku z powyższym uznałam, że ważne będzie przyjrzenie się przedstawicielom tej grupy społecznej w kontekście ich życia religijnego.

Religia i religijność – pojęcia kluczowe

Przyjęłam za P. Bergerem i Th. Luckmannem, że religia jest czynnikiem wnoszącym ład w ludzkie postrzeganie świata, wykraczającym poza rzeczywistość dnia codziennego, czyniącym możliwym jej zinterpretowanie, nadanie sensu i znaczenia. W ten sposób ujmowana religia może pełnić w życiu jednostki istotną rolę, może bowiem scalać poszczególne obszary doświadczenia, których jedność zostaje naruszona, może uprawomocnić tożsamość, gwarantować integrację rozbieżnych ról pełnionych przez jednostkę, porządkować różne fazy biografii [Berger, Luckmann, 1983: 148-154].

Religijność zaś postanowiłam potraktować jako subiektywnie definiowaną, przeżywaną i realizowaną postawę (nastawienie) człowieka względem religii. Ponadto przyjęłam, że elementem religijności jest wiara religijna, czyli zbiór wyobrażeń i twierdzeń dotyczących Boga, człowieka i świata.

Miałam również na uwadze funkcje, jakie religijność może spełniać w życiu człowieka (w perspektywie psychologicznej). Katalog funkcji religijności w osobowości człowieka stworzył onegdaj wybitny polski psycholog religii Zdzisław Chlewiński [1982: 70-73]:

- a) Sens życia – religia wyjaśnia obraz świata, odpowiada na podstawowe pytania egzystencjalne oraz umożliwia zrealizowanie jednej z najistotniejszych potrzeb człowieka – potrzebę transcendencji. Religia wyjaśniając sens i cel życia, odnosi się do takiego porządku, który pozwala

- interpretować życie, cierpienie, śmierć i inne sytuacje egzystencjalne (zwłaszcza graniczne) jako wartościowe dla człowieka i społeczeństwa.
- b) System wartości – religia organizując i hierarchizując wartości przyjmowane przez człowieka utrwała ten system oraz staje się czynnikiem integrującym ludzką osobowość. Religia stając się systemem wartości dostarcza kryteriów wyboru właściwych alternatyw postępowania oraz wytycza kierunek dążeń zgodny z przyjmowanymi przez człowieka wartościami.
  - c) Bezpieczeństwo i zaufanie – religia uwalnia niejako człowieka od poczucia zagrożenia, zapewniając o zwycięstwie dobra nad złem i życia nad śmiercią. Przekonanie człowieka religijnego o tym, że Bóg może rozwiązać problemy zagrażające poczuciu bezpieczeństwa wprowadza zaufanie i gwarancję równowagi psychicznej.
  - d) Autoidentyfikacja – człowiek w przekonaniach religijnych oraz religijnym systemie wartości odnajduje podstawy swego samookreślenia. Wiąże się to z religijną tożsamością, czyli przeświadczeniem człowieka o sposobie traktowania go przez Boga.
  - e) Identyfikacja z grupą – funkcja społecznej komunikacji religii utrzymuje i przekazuje przez pokolenia stałe i trwałe wartości, zwłaszcza moralne i obyczajowe, co wyzwała specyficzną więź międzyludzką. Religia włączając wierzącego do wspólnoty, sprzyja jego identyfikacji z grupą religijną.
  - f) Funkcje autopsychoterapeutyczne – religia poprzez swoją funkcję sensotwórczą jest także czynnikiem redukującym źródła neurotycznych napięć. Pozwala rozróżnić między tym, co istotne, a tym, co nieistotne. Religia uwalnia człowieka od winy poprzez oferowanie mu rytualnych sposobów ekspiacji.

Problemy badawcze i założenia metodologiczne badań własnych

Głównym kierunkiem badawczych poszukiwań było poznawanie sposobów uobecniania się religijności w prywatnym życiu nauczycieli w kontekście indywidualnym (osobistym), rodzinnym oraz społecznym. Interesujące wydały mi się następujące kwestie:

- a) kontekst indywidualny (osobisty):

- jakie znaczenie ma religijność przy podejmowaniu przez nauczycieli ważnych, życiowych decyzji oraz rozwiązywaniu życiowych problemów?
  - jaką rolę odgrywa religijność w radzeniu sobie z problemami i stresem?
- b) kontekst rodzinny:
- w jaki sposób zagadnienia związane z religią są obecne w codziennym życiu rodzinnym nauczycieli?
  - jakie jest przywiązanie do tradycji religijnych w rodzinnym życiu nauczycieli?
  - jak przedstawia się wychowanie religijne w rodzinach nauczycieli?
- c) kontekst społeczny:
- jakie znaczenie ma wyznanie religijne w doborze znajomych i przyjaciół przez nauczycieli?
  - jaką rolę odgrywa religijność w kontaktach z sąsiadami, znajomymi, przyjaciółmi nauczycieli?
  - jaka jest skala tolerancji nauczycieli wobec wyznawców innych religii?

Religijność stanowi złożony i trudny do badania problem, tak treściowo, jak i metodologicznie [zob. Styk 1996:186-191]. Dotychczasowe badania religijności, prowadzone w myśl różnych dyrektyw teoretyczno-metodologicznych przynosiły zazwyczaj wiedzę dotyczącą skali uczestnictwa w praktykach religijnych oraz realizacji nauki Kościoła katolickiego. Uznałam zatem, że wartościowo naukowo będzie takie przedsięwzięcie, które pozwoli poznać indywidualne, subiektywne stanowisko badanych wobec religii.

W związku z powyższym przyjąłam procedurę diagnostyczną obejmującą „czynności badawcze, których celem jest ustalenie aktualnego stanu rzeczy lub zmiany stanów rzeczy dokonujących się w pewnym przedziale czasowym” [Żegnałek 2008:31]. Przyjęta procedura anuluje stawianie hipotez badawczych, ponieważ w badaniach, których celem jest opis i analiza badanych faktów, zjawisk lub procesów, a nie ich weryfikacja, stawianie hipotez jest zbędne, gdyż nie sprzyjają one badaniom [Łobocki 2006:26].

Specyfika podjętych problemów badawczych, trudnych do badania, bo uznawanych za prywatne, intymne, skłoniła mnie również do zaprojektowania badań ilościowych oraz jakościowych, jako uzupełniających się przedsięwzięć naukowych. Dążąc do uzyskania jak najbogatszego materiału badawczego zastosowałam w badaniach strategię triangulacji, która umożliwia łączenie w jednym badaniu różnorodnych, wzajemnie uzupełniających się metod ba-

dawczych, technik, materiałów empirycznych, perspektyw teoretycznych oraz obserwatorów [zob. Dróżka 2010:134]. Uwzględniając klasyfikację typów triangulacji zaproponowaną przez Normana K. Denzina [1989], zastosowałam triangulację metod oraz triangulację źródeł.

W orientacji ilościowej wykorzystałam metodę sondażu diagnostycznego, który „jest sposobem gromadzenia wiedzy o interesujących badacza zjawiskach, zdarzeniach czy procesach zachodzących w środowisku społecznym, w oparciu o sondowanie opinii i poglądów osób dobranych z określonego punktu widzenia” [Maszke 2008:172]. W ramach tej metody wykorzystałam technikę ankiety pisemnej w postaci dwóch narzędzi: Kwestionariusza Siły Wiary Religijnej Santa Clara (T.G. Plante, M.T. Boccaccini), [Plante, Boccaccini, 1997] oraz autorskiego Kwestionariusza do badania wymiarów religijności.

Strategia badań jakościowych była oparta na metodzie biograficznej w jej odmianie tematycznej (dotyczącej określonego kontekstu życia – religijności) [Helling 1990]. Perspektywa biograficzna pozwala na badanie ludzkiego życia we wszelkich jego wymiarach – opowieściach (narracjach), świecie przeżywanym, potocznych doświadczeniach, autorefleksjach, konstrukcjach i autokreacji [Lalak 2010:398]. Przyjmując założenia metody biograficznej, do zebrania materiału badawczego postanowiłam wykorzystać technikę wywiadu częściowo ustrukturyzowanego (*semi-structured interview*) [zob. Kvale 2010: 232], do którego skonstruowałam scenariusz. Uznałam, że specyfika podjętej problematyki wymaga zastosowania techniki jakościowej, dającej przestrzeń badanym do swobodnej refleksji i subiektywnej interpretacji podjętego tematu (znaczenia religijności w życiu indywidualnym, rodzinnym i społecznym). Użyciu techniki wywiadu jakościowego towarzyszyło otwarte, interakcyjne prowadzenie rozmowy oraz traktowanie badanego jako osoby kompetentnie opowiadającej swoje życie i swoje doświadczenia.

Charakterystyka badanych nauczycieli

Badania zarówno sondażowe (ankiety), jak i jakościowe (częściowo ustrukturyzowane wywiady) zostały przeprowadzone w latach 2011-2012 wśród nauczycieli zatrudnionych w Białymstoku. Wybór terenu badań był podyktowany potrzebą samodzielnego przeprowadzenia badań oraz osobistego docierania do badanych nauczycieli. Założyłam również, że teren badań nie różnicuje w sposób zdecydowany poziomu religijności, zwłaszcza jeśli chodzi o grupę zawodową. Choć z sondaży Instytutu Statystyki Kościoła Katolickiego

SAC (ISKK SAC) wynika, że wskaźniki dominicanos (odsetek osób biorących udział w niedzielnej mszy świętej, w odniesieniu do ogólnej liczby zobowiązanych) i comunicantes (odsetek osób przystępujących do komunii świętej, w odniesieniu do ogólnej liczby zobowiązanych) w diecezji białostockiej są na wysokim poziomie [www.iskk.pl 17.04.2013] uznałam, że warto poznać wy-miary religijności nauczycieli w mieście, z uwagi na mozaikę wyznaniową Białegostoku, czego statystyki ISKK SAC nie uwzględniają. Wskaźniki dominicanos i comunicantes, zdaniem badaczy z ISKK SAC, obrazują ogólny poziom religijności (rozumianej jako udział w praktykach religijnych) wiernych Kościoła katolickiego w naszym kraju. Stwierdziłam jednak, że wyniki analiz dotyczących religijności mogą być zróżnicowane, nawet jeśli teren badań zostanie ograniczony do Białegostoku. Ponadto celem moich eksploracji nie była diagnoza stanu religijności w grupie zawodowej nauczycieli. Chodziło raczej o indywidualizujący ogląd zagadnień związanych z religijnością w różnych obszarach życia badanych (indywidualnym, rodzinnym, społecznym). W badaniach postanowiłam rozszerzyć perspektywę przyjmowaną w typowych badaniach dotyczących religijności (bazujących na wskaźnikach częstotliwości udziału w praktykach religijnych) i starałam się oddać głos badanym, by sami mogli określić poziom swej religijności, znaczenie i rolę wiary religijnej w swoim życiu.

W badaniach wzięło udział 408 nauczycieli, zatrudnionych w szkołach różnego szczebla na terenie Białegostoku. Do analiz wykorzystałam materiał empiryczny zebrany od 391 nauczycieli. Wśród nich zdecydowana większość to zamężne kobiety, w wieku 20-30 lat, często nieposiadające jeszcze dzieci. Niemal 75% wszystkich nauczycieli posiada dość krótki staż pracy (1-6 lat) i naucza przedmiotów humanistycznych (40,3%) lub zajmuje się nauczaniem początkowym (29,3%). Ponad 80% badanych nauczycieli identyfikuje się z wyznaniem rzymskokatolickim i większość z nich otrzymała staranne religijne wychowanie.

Religijność w indywidualnym (osobistym) kontekście życia badanych nauczycieli

Analiza wyników badań uzyskanych w procedurze ilościowej pozwoliła dostrzec, że na poziomie deklaracji nauczycieli religijność jest oceniana jako ważne i bardzo ważne wsparcie w ich życiu osobistym. Ponad 44% ankietowanych nauczycieli stwierdziło, że religijność odgrywa dużą i bardzo dużą rolę przy podejmowaniu przez nich ważnych życiowych decyzji. Tym niemniej, to własne sumienie jest przez badanych stawiane na pierwszym miejscu pod wzglę-

dem punktu odniesienia w sytuacjach podejmowania decyzji. Religia i Bóg zajmują w tej klasyfikacji ostatnie, piąte miejsce, po radach rodziny, ogólnie przyjętych zasadach postępowania oraz radach przyjaciół.

Wyniki analizy materiału empirycznego uzyskanego drogą wywiadów częściowo ustrukturyzowanych wskazały, że ci nauczyciele, którzy dostrzegają dużą rolę religijności w swoim życiu osobistym, częściej zwracają się do Boga przy podejmowaniu ważnych życiowych decyzji. Czynią to poprzez modlitwę, kontemplację, duchowe zawierzenie Bogu oraz udział w nabożeństwach. Trwały i głęboki kontakt z Bogiem jest w ich przypadku związany ze starannym wychowaniem religijnym otrzymanym w dzieciństwie. Zależność tę potwierdziły analizy statystyczne, które wykazały pozytywne korelacje między odwoływaniem się do religii przy podejmowaniu ważnych decyzji a starannym wychowaniem religijnym i wyższymi wskaźnikami siły wiary (tabela 1).

Tabela 1. Znaczenie religii przy podejmowaniu życiowych decyzji a otrzymane wychowanie religijne i siła wiary badanych nauczycieli

Zmienne	Znaczenie religii przy podejmowaniu życiowych decyzji	
	rho-Spearmana	Poziom istotności
Otrzymane wychowanie religijne	0,39	<0,001
Siła wiary	-0,76	<0,001

Źródło: obliczenia własne.

Jednym z najważniejszych wyników analizowanych badań jest ujawnienie religijnych sposobów radzenia sobie przez nauczycieli ze stresem i różnymi życiowymi trudnościami. W myśl jednej z najbardziej znanych psychologicznych koncepcji *religious coping* w ujęciu Kennetha I. Pargamenta [1997: 186] religijność w procesie radzenia sobie z trudnościami może dawać ludziom nadzieję, wskazówki do działania oraz wsparcie emocjonalne. Koncepcja ta stała się matrycą poszukiwania w wypowiedziach badanych nauczycieli elementów strategii religijnego radzenia sobie ze stresem i trudnościami.

Analiza jakościowa zebranego materiału pozwoliła zauważyć, że religijność jest wyraźnie obecna w kontekście radzenia sobie z trudnościami w osobistym życiu badanych pedagogów. Wiara w Boga znajduje swoje miejsce zarówno w strategiach religijnego radzenia sobie, kiedy to badani łączą Boską opatrność z własną sprawczością, poszukują w sobie źródeł pozytywnej, Boskiej siły, by dzielić się nią z innymi lub też całkowicie oddają się „wyrokom Boskim”. Na-

uczyciele korzystają też z religijności, by nadawać sens trudnym sytuacjom. Dla jednych korzystanie z religijności w tym kontekście jest wynikiem rekonstrukcji swojej wiary w Boga na skutek różnych, czasem dramatycznych doświadczeń życiowych. Inni swoją religijność odtworzyli kierując się istotą i treścią wiary, a nie jej rytualnym aspektem i z takiej korzystają w trudnych sytuacjach. Modlitwy, duchowe rozważania i kontemplacje, a także rozmowy o Bogu, udział w nabożeństwach i życie zgodne z zasadami wiary to elementy pozytywnego wzoru religijnego radzenia sobie badanych nauczycieli.

Obecność religijności w rodzinnym wymiarze życia nauczycieli

Religijność w rodzinnym życiu badanych nauczycieli jest wyraźnie obecna. Analizy zebranego materiału empirycznego wskazują, że religia i sprawy z nią związane bywają przedmiotem rozmów w rodzinach ankietowanych nauczycieli. Badani opowiadali o tym, jak rozmawiają ze swoimi dziećmi o wierze, o przypowieściach z Pisma Świętego, o przykazaniach, o tradycjach. Niektórzy wspominali też o wspólnym odrabianiu zadań domowych z religii, o zajęciach dzieci w grupach parafialnych. Nauczyciele-rodzice starszych dzieci dzielili się refleksjami o trudnościach związanych z odchodzeniem swoich pociech od wiary w Boga i o zmniejszającym się znaczeniu religijności w ich życiu. Pojawiały się też wątki dotyczące wiary w Boga, jako drogowskaze życiowym w kontekście współczesnych problemów cywilizacyjnych.

Wyniki moich badań wskazują również na wyraźną obecność tradycji religijnych w rodzinach nauczycieli Białegostoku. Ponad 70% respondentów przyznało, że obchodzi w sposób tradycyjny święta Bożego Narodzenia i Wielkanocy. Badani szczegółowo opisywali, w jaki sposób owe tradycje są obecne w ich rodzinnym życiu od pokoleń. Potrzebę utrwalenia dawnych świątecznych zwyczajów zaznaczają dążeniem do przekazania swoim dzieciom wartości tradycji religijnych. Niektórzy badani nauczyciele ubolewali nad faktem, że ich dorosłe już dzieci stronią czasem od owych tradycji. Dla wielu z nich niezwykle znaczenie ma realizowanie religijnych zwyczajów zawsze w taki sam sposób – „tak, jak należy”. Wśród badanych nauczycieli znaleźli się również tacy, którzy nie realizują żadnych religijnych tradycji, ani zwyczajów. A jeśli już, to mają one dla nich charakter rodzinnych, czy przyjacielskich spotkań pozbawionych religijnej, duchowej aury. Pojawiły się w tym kontekście odniesienia do „pustej rytualności” i krytyczne spojrzenie na niektóre fragmenty świątecznych trady-

cji Polaków (np. przedświąteczne zakupy, czy rozbudowane przygotowywanie świątecznych potraw).

W odniesieniu do wychowania religijnego dzieci w rodzinach badanych analiza zebranego materiału badawczego wykazała, że nauczyciele realizują wszystkie opisywane w literaturze przedmiotu sposoby oddziaływań wychowawczych w kontekście religijnym [zob. Słomińska 1984; Chałupniak 2007; Rynio 2007]. Najczęściej wskazują na wspólne z dziećmi uczestnictwo w niedzielnych nabożeństwach (zarówno nauczyciele wyznania rzymskokatolickiego, jak i prawosławnego). Deklarują również uczenie swoich pociech modlitw, a następnie ich wspólne odnawianie. Ponadto, badani nauczyciele posyłają swoje dzieci na lekcje religii – tak deklaruje 27,0% ankietowanych. Spora grupa badanych (18,8%) przyznała, że odbywa rozmowy z dziećmi na tematy związane z religią, moralnością, sensem usłyszanych w kościele kazań, bieżącym życiem kościoła i parafii. Dla wielu nauczycieli ważnym elementem religijnego wychowania własnych latorośli jest także realizowanie tradycji związanych z największymi świętami chrześcijańskimi. Przywoływali oni w tym kontekście dbanie o zaznajomienie dzieci z polskimi tradycjami i zwyczajami świątecznymi, połączonymi z udziałem w nabożeństwach. Deklarowali także przygotowywanie swoich pociech do udziału w sakramentach (Pierwszej Komunii Świętej, Bierzmowania) oraz zachęcanie ich do aktywnego udziału w życiu parafii (przynależność do chóru parafialnego, uczestnictwo w ruchu oazowym). Wśród wypowiedzi nauczycieli znalazły się także pojedyncze wzmianki o posyłaniu dzieci na pielgrzymki, uczeniu ich pieśni religijnych oraz oglądaniu wraz z nimi filmów o tematyce religijnej. Analiza wypowiedzi wskazuje na szeroką działalność wychowawczo-religijną respondentów-rodziców, często mocno zaangażowanych oraz świadomych celowości swoich działań.

Nauczyciele, którzy udzielili wywiadów dość szczegółowo opowiadali o religijnym wychowaniu, które otrzymali od swoich rodziców, a także o tym, jak dziś interpretują i realizują je względem swoich dzieci. W większości analizowanych wypowiedzi nauczycieli pojawiły się odniesienia do gorliwej religijności rodziców i dziadków, co zaowocowało również ich większym zaangażowaniem religijnym. Badani pedagodzy opowiadali także o potrzebie kontynuowania takiego wychowania oraz satysfakcji, w sytuacji odnoszonych sukcesów na tym polu.

Uobecnianie się religijności w społecznym aspekcie życia nauczycieli

Jednym z ważnych wątków ujawniania się religijności nauczycieli w wymiarze społecznym, jest znaczenie identyfikacji wyznaniowej w ich kontaktach ze znajomymi, przyjaciółmi, sąsiadami. Białystok (i okolice) jako miasto, w którym mieszka najwięcej wiernych Kościoła prawosławnego, ale także przedstawiciele innych konfesji, stwarza przestrzeń do nawiązywania multiwyznaniowych kontaktów społecznych. Interesująca zatem jest kwestia, jak badani postrzegają znaczenie wyznania religijnego w kontekście nawiązywania znajomości z sąsiadami, czy innymi osobami z ich otoczenia.

Z przeprowadzonych analiz materiału empirycznego wynika, że 41,89% badanych nauczycieli ma znajomych, przyjaciół i sąsiadów innego wyznania niż własne. Nieco mniej, bo 38,22% respondentów twierdzi, że w ich otoczeniu nie ma osób o innej identyfikacji wyznaniowej. Dla niemal 20% ankietowanych nauczycieli ta kwestia w ogóle nie ma znaczenia, nie przywiązują oni bowiem wagi do konfesji swoich sąsiadów, czy znajomych i często nawet nie mają o niej wiedzy.

Analiza materiału uzyskanego drogą wywiadów częściowo ustrukturyzowanych ujawniła dwa rodzaje postaw nauczycieli względem osób o innej niż ich własna identyfikacji wyznaniowej. Część respondentów stwierdziła, że wśród ich znajomych i przyjaciół nie ma osób innego wyznania, a jeśli są tacy w gronie koleżanek, kolegów, czy sąsiadów, to nie utrzymują z nimi bliższych kontaktów. Niektórzy badani nauczyciele mówili wprost o braku zaufania do osób innej wiary lub nawet o lęku wobec nich. Z drugiej strony badani nauczyciele podkreślali, że identyfikacja wyznaniowa nie ma dla nich żadnego znaczenia w kontekście utrzymywania relacji sąsiedzkich czy przyjacielskich. Wspominali o wielokulturowości Białegostoku i zupełnie naturalnej w tej sytuacji bliskości i współbyciu z przedstawicielami innych religii i kultur. Oto przykładowa wypowiedź jednej z respondentek: „Mieszkamy przecież na Podlasiu, gdzie mieszka dużo Białorusinów, prawosławnych. Przecież tu od wieków ludzie różni, różnych wyznań żyją razem, obok siebie, bez sporów, waśni. Tak, ja też mam znajomych prawosławnych. Mało tego, mam rodzinę mieszaną wyznaniowo, i prawosławni są w niej i katolicy i nawet protestant. A w dalszej rodzinie, to nawet jest i Tatar. Jakie to ma dla mnie znaczenie? No nie wiem, jakoś nie przywiązuję wagi do tego, choć czasem czuję się dziwnie, zwłaszcza kiedy jest okres przedświąteczny i np. rozmawiamy o jakichś planach, to wtedy każdy mówi o tym, co będzie robił na „swoje” święta. Czasem to zabawnie brzmi. Ale nie ma

dla mnie znaczenia fakt, że ktoś inaczej wykonuje znak krzyża.” (Nauczycielka wychowania fizycznego w gimnazjum, 37 lat).

Nieco ponad 1/3 respondentów (36,39%) przyznała, że temat wiary w Boga stanowi przedmiot rozmów i dyskusji w gronie ich znajomych. Owe rozmowy toczą się najczęściej na tematy związane z życiem parafii, czy szerzej kościoła, ale także tradycji świątecznych, życia zgodnego z Dekalogiem, rodzicielskich dylematów związanych z wychowaniem religijnym dzieci, czy własnych doświadczeń związanych z religią. Nauczyciele podkreślali, że nie toczą sporów, czy burzliwych dyskusji, ale religia bywa czasem przedmiotem zwykłych rozmów.

Jednym z ważnych wątków badawczych raportowanych w niniejszym tekście badań była kwestia tolerancji nauczycieli wobec osób innego wyznania. Przyjęłam, że tolerancja jest „postawą zgody na wyznawanie i głoszenie poglądów, z którymi się nie zgadzamy oraz na praktykowanie sposobu życia, którego zdecydowanie nie aprobujemy, a więc zgody na to, aby zbiorowość, której jesteśmy członkami była wewnętrznie zróżnicowana” [Łagodzki, Pyszczek 2000: 320]. Istotne jest tu powstrzymanie się od działań „przeciwko”, brak agresji względem tych, których przekonania, poglądy, styl życia czy religia nie są przedmiotem naszej sympatii, lub wręcz budzą niechęć czy odrazę [Kołakowski 1997]. Poddałam analizie ilościowej i jakościowej wypowiedzi badanych odnoszące się do stopnia tolerancji wobec osób o odmiennej konfesji w roli potencjalnego członka rodziny (zięcia/synowej), sąsiada, współpracownika oraz przełożonego.

Badani nauczyciele największy dystans ujawnili wobec przedstawicieli Świadców Jehowy w potencjalnej roli członka rodziny, współpracownika i przełożonego. Tylko w roli najbliższego sąsiada mniej chętnie niż Świadka Jehowy nauczyciele widzieliby muzułmanina. W materiałach uzyskanych drogą wywiadów częściowo ustrukturyzowanych pojawiły się refleksje wyraźnie dewaluujące osoby będące wyznawcami islamu oraz Świadcami Jehowy. Nie ma żadnych przesłanek ku temu, by twierdzić, że takie refleksje ankietowanych nauczycieli są wynikiem bezpośrednich kontaktów z wyznawcami tych religii, czy też ich źródłem jest po prostu niewiedza i stereotypowe myślenie.

Dystans ankietowanych nauczycieli wobec przedstawicieli tych dwóch związków wyznaniowych jest zbliżony do ogólnej tendencji Polaków w tej kwestii. Badania CBOS-u z 2012 roku [Roguska 2012] wskazują na największy dystans mieszkańców naszego kraju do wyznawców Hare Kryszna, muzułmanów oraz przedstawicieli Świadców Jehowy. Największym zaufaniem Polaków, jak wynika z badań CBOS-u, cieszą się osoby wyznania prawosławnego i protestanckiego, a więc chrześcijanie. A zatem sytuacja braku zaufania czy nawet

nietolerancji ankietowanych przez mnie nauczycieli wobec wspomnianych grup wyznaniowych jest w jakimś stopniu spójna z wynikami ogólnopolskich badań [por. Wciórka 2001].

Podsumowanie

Religijność obserwowana w prywatnym życiu nauczycieli uobecnia się w różnym stopniu i w różny sposób. W wymiarze indywidualnym (osobistym), na poziomie deklaracji ankietowanych, stanowi silne źródło wsparcia w podejmowaniu ważnych decyzji i radzeniu sobie z trudnościami. Stanowi także jedną ze strategii radzenia sobie ze stresem (*religious coping*). Analizy statystyczne wskazują, że ci nauczyciele, którzy otrzymali staranniejsze religijne wychowanie w dzieciństwie częściej odwołują się do Boga i religijności w indywidualnym wymiarze swojego życia.

W rodzinnym życiu badanych nauczycieli religijność zakotwicza się w tradycjach i zwyczajach religijno-świętecznych, buduje atmosferę porozumienia i rodzinnej spójności. Stanowi także element oddziaływań wychowawczych, a także silne źródło zasad regulujących życie domowników.

Religijność uobecnia się także w społecznym wymiarze życia nauczycieli. Tu jednak pozwala się obserwować dwojako. Dla jednej grupy ankietowanych religijność (czy identyfikacja wyznaniowa) stanowi swego rodzaju przeszkodę w budowaniu więzi sąsiedzkich czy przyjacielskich (np. kwestia niskiej tolerancji wobec Świadców Jehowy). Pozostali nauczyciele takich przeszkód nie dostrzegają i wyraźnie afirmują multiwyznaniowość Białegostoku, podkreślając walory takiej sytuacji społeczno-kulturowej dla rozwoju mieszkańców.

Bibliografia

- Berger P., Luckmann Th. (1983), *Společne tworzenie rzeczywistości*, Warszawa
- Boguszewski R. (2007), „Polak-katolik”. *Casus polskiej religijności w warunkach globalizacji na podstawie badań empirycznych*, [w:] M. Libiszowska-Żółtkowska (red.), *Religia i religijność w warunkach globalizacji*, Kraków
- Boguszewski R. (2005), *Wartości i normy w życiu Polaków. Komunikat z badań*, Warszawa
- Boguszewski R. (2009), *Wiara i religijność Polaków dwadzieścia lat po rozpoczęciu przemian ustrojowych. Komunikat z badań*, Warszawa

- Borowik I. (2009), *Religia jako element tożsamości w warunkach transformacji w Europie Środkowo-Wschodniej. Perspektywa socjologiczna*, [w:] M. Mróz, T. Dębowski, *Państwo–społeczeństwo–religia we współczesnej Europie*, Toruń
- Brzezińska R. (2008), *Uwarunkowania pracy nauczyciela w szkołach niepublicznych wyznaniowych i świeckich*, Toruń
- Chałupniak R. (2007), *Potrzeba i uzasadnienie wychowania religijnego w podstawowych środowiskach wychowawczych (rodzina, parafia, szkoła, media)*, [w:] A. Rynio (red.), *Wychowanie chrześcijańskie. Między tradycją a współczesnością*, Lublin
- Chlewiński Z. (1982), *Rola religii w funkcjonowaniu osobowości*, [w:] tenże (red.), *Psychologia religii*, Lublin
- Denzin N.K. (1989), *The research act (third edition)*, New York
- Dróżka W. (1991), *Nauczyciel w środowisku wiejskim: (działalność społeczna i samokształcenie)*, Kielce
- Dróżka W. (2010), *Triangulacja badań. Badania empiryczne ilościowo-jakościowe*, [w:] S. Palka (red.), *Podstawy metodologii badań w pedagogice*, Gdańsk
- Gaś Z. B. (2001), *Doskonalący się nauczyciel: psychologiczne aspekty rozwoju profesjonalnego nauczyciela*, Lublin
- Grabowska M. (2005), *Zjawiska religijne i kłopoty z ich badaniem*, [w:] M. Grabowska, T. Szawiel (red.), *Religijność społeczeństwa polskiego lat 80. Od pytań filozoficznych do problemów empirycznych*, Warszawa
- Helling I. K. (1990), *Metoda badań biograficznych*, [w:] G. Włodarek, M. Ziółkowski (red.), *Metoda biograficzna w socjologii*, Warszawa-Poznań
- Jarmoch E. (2001), *Globalne postawy Polaków wobec religii*, [w:] Z. Zdaniewicz (red.), *Religijność Polaków 1991-1998*, Warszawa
- Jowell R. and the Central Co-ordinating Team (2005), *European Social Survey 2004/2005: Technical Report*, London
- Jowell R. and the Central Co-ordinating Team (2007), *European Social Survey 2006/2007: Technical Report*, London
- Kirenko J. (2011), *Współczesny nauczyciel: studium wypalenia zawodowego*, Lublin
- Kołąkowski L. (1997), *Mini-wykłady o maxi sprawach*, Kraków
- Kvale S. (2010), *Prowadzenie wywiadów*, Warszawa
- Lalak D. (2010), *Życie jako biografia. Podejście biograficzne w perspektywie pedagogicznej*, Warszawa
- Libiszowska-Żółtkowska M. (2000), *Wiara uczonych. Esej socjologiczny mocno osadzony w empirii*, Kraków
- Łagodzki W. (2000), Pyszczek G., *Filozofia. Leksykon*, Warszawa
- Łobocki M. (2006), *Metody i techniki badań pedagogicznych*, Kraków
- Maszke A.W. (2008), *Metody i techniki badań pedagogicznych*, Rzeszów
- Pargament K.I. (1997), *The psychology of religion and coping: theory, research, practice*, New York
- Plante T. G., Boccaccini M.T. (1997), *The Santa Clara Strength of Religious Faith Questionnaire*, „Pastoral Psychology” nr 45
- Roguska B. (2012), *Społeczne postawy wobec wyznawców różnych religii*, Warszawa
- Rynio A. (2007), *Specyfika religijnego wychowania w rodzinie*, [w:] D. Opozda (red.), *Rodzicielstwo. Wybrane zagadnienia kontekstów edukacyjnych*, Lublin

- Słomińska J. (1984), *Wychowanie religijne w rodzinie. Typy postaw rodziców w zakresie wychowania religijnego*, Warszawa
- Sroczyńska M. (1999), *Kultura religijna nauczycieli: studium socjologiczne*, Kielce
- Styk J. (1996), *Metodologiczne problemy i trudności prowadzenia badań nad religijnością w Polsce*, [w:] I. Borowik, W. Zdaniewicz (red.), *Od Kościoła ludu do Kościoła wyboru. Religia a przemiany społeczne w Polsce*, Kraków
- Wciórka B. (2001), *Dystans społeczny czy tolerancja i otwartość? Postawy wobec wyznawców prawosławia, protestantyzmu, judaizmu i islamu. Komunikat z badań*, Warszawa
- Wciórka B. (2001), *Religijność Polaków na przełomie wieków. Komunikat z badań*, Warszawa
- Zaręba S. H. (2010), *Wiara sakralna, wiara klerykalna, wiara masowa...? Wizerunek polskiej religijności*, [w:] S. H. Zaręba (red.), *Rodzina, religia, społeczeństwo. Polacy 2009 w diagnozie socjologicznej*, Warszawa
- Żegnałek K. (2008), *Metody i techniki stosowane w badaniach pedagogicznych*, Warszawa
www.iskk.pl [17.04.2013]

SUMMARY**The Importance of Religiousness in Teachers' Private Life**

The text contains fragments of research results conducted within the framework of the project about dimensions of teachers' religiousness (in Białystok). Methodological conception of research was based on the diagnostic procedure and the triangulation strategy of methods and sources. In the quantitative orientation two research tools were used: The Santa Clara Strength of Religious Faith Questionnaire (T.G. Plante, M. Boccaccini) and Dimensions of the Religiousness Questionnaire (E. Kryztofik-Gogol). The biographical method with the semi-structured interview was used in the quality research orientation.

Religiousness appears to a different degree and in a different way in teachers' life. In the individual aspect of teachers' life, religiousness constitutes a strong source of support in making important decisions and religious coping strategy. In the family life of examined teachers religiousness is connected with religious traditions and constitutes the element of educational influences. A social dimension of religiousness in teachers' life is connected with tolerance shown to people of different faith.

Keywords:

religiousness, teachers